

Matanət XƏLİLOVA

AMEA Folklor İnstitutunun elmi işçisi

e-mail: metanet_xalilova@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2023.2.135>

QARABAĞ FOLKLORUNDA BAYATI JANRI SİTUATİV REALLIĞIN BƏDİİ İFADƏSİ KİMİ

Xülasə

Bu araşdırmada bayatı janrına əsas etibarilə mövcud duruma uyğun baxış yetirilmişdir. Belə ki, bayatı folklorumuzun ən aktiv və yığcam janrı olmaqla bütün münasibət səviyyələrini, milli-mədəni dəyərləri, mövcud reallığı özündə əks etdirir. Qarabağda baş verən ağır qanlı çarpışmalar və müharibələr də təbiidir ki, xalq dilində ən çox bayatılarda inikas olunur. Azərbaycana qarşı aparılan soyqırım siyasəti, Qarabağ ərazisinin 30 il işğal altında saxlanması, digər ərazilərə atəş olmasına baxmayaraq demək olar ki, hər gün mütəmadi hücumların təşkil olunması və dünya ictimaiyyətinin buna susqun qalması nəticəsində nəhayət Azərbaycan dövləti öz hərbi-siyasi gücünü meydana qoyaraq bu müharibədə zəfər qazandı və Qarabağı bütünlüklə işğaldan təmizləyərək Azərbaycan Dövlətinin ərazi bütövlüyünü təmin etdi. Təbiidir ki, bu kimi sürətli və qürurlu hadisələrin təəssüratı xalqın hiss-həyəcanlarını da artırdı. Bu baxımdan xalq dilində bir çox mahnı və türkü, folklor örnəkləri və s. yaranmağa başladı. Biz bu tədqiqatda xalq ağzında olan bayatıları situativ olaraq iki istiqamətdə təqdim etməyə çalışmışıq. I Qarabağ və II Qarabağ müharibəsi dövründə və ondan sonra yaranan nümunələr spesifik baxımdan tədqiq olunmuşdur. Buna da təbiidir ki, real situasiya səbəb olmuş, bu nümunələrin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Tədqiqat işi yeniliklərlə zəngin və orijinaldır, elmi-kütləvi ictimaiyyət üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Açar sözlər: Bayatı, folklor, I Qarabağ müharibəsi, II Qarabağ müharibəsi, janr

Matanət KHALILOVA

GENRE “BAYATI” AS AN ARTISTIC EXPRESSION OF SITUATION REALITY IN KARABAGH FOLKLORE

Summary

In this study the genre “bayati” was considered in accordance with the current situation. Thus, “bayati” being the most active and compact genre of our folklore, reflects all levels of relations, national-cultural values, existing reality. The heavy bloody clashes and wars in Karabakh, of course, are most often initiated in genre “bayati” in folk language. As a result of the genocidal policy against Azerbaijan, the occupation of the Karabakh territory for 30 years, regular attacks on other territories almost every day despite the ceasefire and the silence of the world

community, the state of Azerbaijan finally created its own military and political power and won this war and completely cleared Karabakh from occupation and ensured the territorial integrity of the Azerbaijan State. It is natural that the impression of such fast and proud events increased the emotions of the people. In this regard, many folk songs and melodies in the folk language, folklore examples, etc. began to be created. In this study, we have tried to present the quatrains in the folk language situationally in two directions. The samples created during and after the I Karabakh and II Karabakh wars have been studied from a specific point of view. The study of the characteristics of folklore samples created during the occupation and liberation of the Karabakh region on the example of the genre bayati was of particular importance, the foundation on which the moral values of our national culture were examined and brought to attention in this study. It is natural that it was caused by a real situation and played an important role in the creation of these patterns. The research work is rich in innovations and original, intended for the scientific and mass public.

Key words: bayati, folklore, Karabakh War I, Karabakh War II, genre.

Матанат ХАЛИЛОВА

**ЖАНР БАЯТИ В КАРАБАХСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ КАК
ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ СИТУАЦИОННОЙ
РЕАЛЬНОСТИ**

Резюме

В данном исследовании устаревший жанр рассматривался преимущественно в соответствии с современной ситуацией. Таким образом, являясь наиболее активным и лаконичным жанром нашего устаревшего фольклора, он отражает все уровни мироощущения, национально-культурных ценностей и современной действительности. Естественно, что тяжелые кровопролитные сражения и войны, происходившие в Карабахе, в основном звучат на народном языке. В результате политики геноцида против Азербайджана, оккупации территории Карабаха в течение 30 лет, регулярных нападений на другие территории почти каждый день, несмотря на прекращение огня, и молчания мирового сообщества, Азербайджанское государство наконец создало свое собственное военную и политическую мощь и выиграл эту войну, выиграл и полностью очистил Карабах от оккупации и обеспечил территориальную целостность Азербайджанского Государства. Естественно, что впечатление от таких быстрых и гордых событий усилило эмоции людей. В связи с этим начал проявляться множество песен на народном языке, образцов фольклора и т. д.. В этом исследовании мы попытались представить устаревшие слова в устах общественности ситуативно в двух направлениях. С конкретной точки зрения были изучены примеры, возникшие во время и после Первой Карабахской и Второй Карабахской войн. Исследование

особенностей фольклорных образцов Карабахского региона в период оккупации и освобождения на примере устаревшего жанра имело особое значение, а также были уточнены основы нравственных ценностей нашей национальной культуры. Естественно, что реальная ситуация послужила причиной этого и сыграла важную роль в создании этих примеров. Научно-исследовательская работа насыщена новаторством и оригинальна, рассчитана на научно-массовую общественность.

Ключевые слова: *Баяты, фольклор, Первая Карабахская война, Вторая Карабахская война, жанр.*

Bayatı çağırmaq hər zaman xalqımızın dilində aktiv funksiyada müşahidə olunmaqdadır. Folklorumuzun bitkin, yığcam və asan yadda qalan poetik janrı olan bayatı yalnız adı şeir nümunəsi deyil, eyni zamanda döyüş havacatı və savaş türküləridir. Bu mənada yalnız bayatı çağırmaq əsas deyil, bayatının çağırış olması daha əhəmiyyətli hadisədir. Buraya savaş türküləri də, həsrət göynətiləri də, ağı nümunələri də daxildir. Qarabağ hər zaman mövcud siyasi-ictimai qarşıdurmanın mərkəzi hissəsi olmuşdur. Xüsusilə, XX əsrin əvvəllərindən burada baş verən qanlı soyqırım hadisələri, gizli və açıq qarşıdurmalar Türk xalqlarının folklorunda olduğu kimi, eləcə də regional areal olaraq Qarabağ folklorunda təcəssüm tapmışdır. Təbiidir ki, folklor janrları arasında ən aktiv janr olan bayatılarda da bu hadisələrin izlərini bədii səviyyədə müşahidə etmək olur. Bu baxımdan bu nümunələri elmi cəhətdən aşağıdakı kimi təsnif etmək və yaxud qruplaşdırmaq olar:

1. I Qarabağ müharibəsi dövründə yaranan nümunələr;
2. II Qarabağ müharibəsi dövründə yaranan nümunələr;
3. Daha əvvəlki dövrlərdə yaranan nümunələr.

Biz bayatı nümunələrini tarixi xronoloji ardıcılıqla deyil, I-II Qarabağ müharibələrini öncə götürməklə, daha əvvəlki dövrlərə aid örnəkləri isə daha sonrakı tədqiqatda izləməklə təqdim etdiyimiz mövzunu bu istiqamətdə araşdırmağı daha məqbul hesab edirik. Çünki tamamilə xronoloji ardıcılığı izləməli olduqda ən müxtəlif tarixi dövrlərə aid nümunələri araşdırmaq ehtiyacı meydana çıxır. Ancaq bizim məqsədimiz daha çox çağdaş dövrümüzü, mövcud situativ reallığı diqqət mərkəzinə çatdırmaq, digər dövrlərin mövcudluğunu isə tamamlayıcı məntiqi faktor olaraq tədqiqatda qeyd etməkdir. Buna görə də bu araşdırmada tarixi xronoloji aspekti qismən aparmaq, bayatı nümunələrini bu istiqamətdə öyrənməyə çalışmaq fikrimizcə, daha məqsədmüvafiqdir.

Bayatı poetikasını Qarabağ regionunda aktiv və passiv situasiyalarda öyrənmək mümkündür. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, bu gün bizim üçün passiv olan situasiya da bir zaman aktiv situasiya olmuş və mövcud reallığı təşkil etmiş, bu kimi nümunələr meydana çıxmışdır. Buna görə də bu məsələlərə araşdırma boyunca müxtəlif kontekstlərdə yanaşma ehtiyacı meydana çıxır.

- a) I Qarabağ müharibəsi dövründə yaranan nümunələr;

I Qarabağ müharibəsi konkret olaraq 1988-ci ildən başlayaraq xronoloji olaraq 1994-cü ildə “Bişkek protokolu” ilə yekunlaşan proses olsa da (Az.tarixi, 2008, s. 390), daha dəqiqi 1991-1994-cü illəri müharibə sferasında əhatələsə də (Az.tarixi, 2008, s. 194-272), 1994-cü ildən sonra demək olar ki, hər gün müxtəlif ərazilərimiz atəşə tutulmuş, 30 il boyunca şəhid sayı durmadan artmışdır (Cəbrayıl, 2020, s. 6). Məhz I Qarabağ müharibəsinin nəticələrindən sonra, işğal dövründə də xalq ağzında və eləcə də el sənətkarlarının qələmində bu və ya digər mövzularda bayatı örnəkləri meydana çıxmışdır. Qeyd edək ki, bu nümunələri də klassifikasiya olaraq iki punkt üzrə müəyyən etmək lazımdır:

1. Qarabağda yaranan bayatılar;
2. Qarabağ haqqında Qarabağdan kənar yaranan nümunələr.

Təbiidir ki, bu təsnifat etibarilə bu kimi örnəkləri də diqqətdə saxlamaq ehtiyacı meydana çıxır:

a) Qarabağda yaranan bayatılar;

Bu dövrdə Qarabağda meydana gələn bir çox bayatı örnəkləri tədqiqatımızın mövzusunun təşkil edir. V.İbrahimli təsadüfi olaraq qeyd etməmişdir ki, Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Azərbaycan xalqının beynəlxalq arenada öyrənilməsi zəruri məsələyə çevrilmişdir ki, bu da əsasən milli kimliyimizi ifadə edən folklor nümunələri ilə mümkün olur (İbrahimova, 2010, s. 3).

Bu aspektdən yanaşdıqda aydın olur ki, folklor janrlarının ən aktiv tipi olan bayatı örnəkləri yalnız bədii şəkildə özünüifadə deyil, eyni zamanda dünyəvi miqyasda mövcud situasiyanı göstərən, baş verən faciələri dolğunluğu ilə təqdim edən, bir növ strateji-ideoloji silah kimi əhəmiyyətli və dəyərlidir (Qarabağ (I kitab), 2012, s. 6, 7). Qarabağ müharibəsinin bu dövründə bir çox bayatı örnəkləri meydana gəlmişdir. İlk olaraq Qarabağda yaranan bu nümunələri nəzərdən keçirmək ehtiyacı meydana çıxır. Çünki savaşı Qarabağ torpaqlarında getdiyi üçün əsas etibarilə bu bölgənin öz arealında meydana çıxan örnəklər spesifik cəhətləri ilə seçilir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bayatların doğru biçimdə təqdim olunması üçün müxtəlif kontekstlərdə öyrənilməsi vacibdir. Bayatılarda məkan konteksti, bayatılarda zaman konteksti və s. kimi yanaşma tərzindən bu kimi örnəkləri bütün tərəfləri ilə aydınlaşdırmaq olur. Bundan əlavə tematik planda bayatılar öyrənilir ki, məkan və zaman kontekstində aydınlaşdırılması da məzmun etibarilə bir çox hadisələrin işarələnməsində mühüm rol oynayır. A.Hacılı yazır ki, bayatılarda bədii məkan və mühit konkretləşdirilir, real situasiyalar yaradılır və fərqi insani duyğular tərənnüm olunur (Hacılı, 2019, s. 19).

Bu kimi nümunələrdən bir neçəsinə müraciət edək:

Məkan konteksti;

Yaylıgım yelənnidi,
Ujları qələnnidi.
Şuşa-Şuşa deməhdən
Ürəyim vərəmlidi, ey (Qarabağ (I kitab), 2012, s. 427).

və yaxud;

Bu dağlar, dərəm dağlar,
Gülü yox, dərəm dağlar.
Kəlbəcər alınmasa,

Ürəyim vərəm bağlar (Qarabağ (VIII kitab), 2014, s. 383) və s.

Biz Qarabağ bayatılarında xüsusi məkan işarəsi olaraq Laçın şəhərini də aydın şəkildə müşahidə edə bilirik. Aşağıdakı örnəklərə nəzər yetirək:

Göydə göyərçin ağlar,
Meşədə laçın ağlar.
Vətən yadıma düşəndə,

Başında saçım ağlar (Qarabağ (I kitab), 2012, s. 425).

Qeyd edək ki, bu bayatı örnəyində “Meşədə laçın ağlar” semantik olaraq həm zoosemantem, həmçinin geosemantem olaraq işarələnir. Yəni, burada laçın sözü həm quş anlamında, həmçinin Laçın şəhərini ifadə edən sözlük olaraq təfəkkürdə assosiasiya olunur. Bunu misradan sonra gələn “Vətən” klişesi də sabit informativ yarusda səciyyələndirir.

Məkan kontekstində diqqət çəkən bu kimi bayatılar təbidir ki, yalnız coğrafi işarə olaraq mətnlərdə yerləşmir, insanın daxili-emosional duyğularını ifadə edir. Eyni zamanda aydın görünür ki, I Qarabağ müharibəsindən sonra yaranan bu nümunələrdə işğal motivləri, qürbət və həsrət duyğuları, ağrı-acılar, fəlakət və faciələr, hətta soyqırım siyasəti aydın şəkildə səciyyə tapır.

Zaman konteksti;

Dünya sənən kim keşdi?
Kim qərq oldu, kim keşdi?
Gözəl-gözəl yerrərimizdən,

Vaxt gəldi, gör kim keşdi? (Qarabağ (II kitab), 2012, s. 447).

Bu örnəkdə zaman konteksti işarələnməklə, eyni zamanda mövcud durumun ağrısı, torpaqların itirilməsi, yurd həsrəti kimi anlayışlar mətn semantikasında sabit səviyyədə əks olunur. Zaman konteksti yalnız zamanı deyil, o zamanda emosional əhvalda olan insanın daxili aləmini, hiss-həyəcanlarını çox incə şəkildə diqqətə çatdırır.

Gün çıxdı, dağa düşdü,
Şöləsi bağa düşdü.
Sənin bu müşgül işin,

Nə yaman çağa düşdü (Qarabağ (II kitab), 2012, s. 451).

Zaman kontekstində hal-hərəkət, əhval-ruhiyyə, vaxt-zaman hər biri bir arada mövcud olur. I Qarabağ müharibəsi zamanı ermənilərin işğalı ilə bağlı yaranan bayatılarda biz hərəkəti xronotop olaraq görürük:

Dərd məni əzəcəkmimi?
Ürəyim dözəcəkmimi?
İlahi, kəndimizdə,

Erməni gəzəcəkmimi?! (Qarabağ (VIII kitab), 2014, s. 382).

Bu bayatı toplayıcı tərəfindən toplandığında qeyd olunmuşdur ki, bu nümunə Kəlbəcərin işğalı vaxtı kəndi tərk edən yaşlı bir qadının qar qalağının üstündə oturub dediyi bayatılardandır (Qarabağ (VIII kitab), 2014, s. 382).

Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu kimi bayatı örnəyi modelləşib yalnız Kəlbəcərin deyil, bütün Qarabağın işğal olunan ərazilərinin ağısına çevrilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə yaranan bayatların əksəriyyəti ağrı-acı ilə doludur. Çünki işğal dövründə yaranıb. Buna baxmayaraq xalqın gələcək ümidli, qəhrəman oğullarımıza inam dolu örnəkləri də bayatılarımızda inikas olunur:

Bağımızda sarı ərik,
Sarı əriyi dərərik.
Allah qoysa gələcəkdə,
Kəlbəcər, səni görərik (Qarabağ (VIII kitab), 2014, s. 383).

və yaxud;

Oğlan gedir ləziyə,
Dağıstana, Ləzəgiyə.
Bu oğlanlar elə qeyrətlidi,
Yarın verməz özgəyə (Qarabağ (VIII kitab), 2014, s.386) və s.

Qeyd edək ki, bu nümunələr bayatı ölçüsündən bəzən çıxır, yəni ənənəvi olaraq yeddi heca təşkil etmir, lakin bayatı formasını özündə saxlayır. Toplayıcı İ.Rüstəmzadə bayatı nümunəsini söyləyicilərin söylədiyi kimi saxlayıb, elmi ictimaiyyətə bu şəkildə təqdim etdiyi üçün, nümunələri dəyişmədən tədqiqatımıza daxil etmişik (Qarabağ (VIII kitab), 2014, s. 375-388).

Göründüyü kimi, zaman kontekstində də bayatılar məzmun səviyyəsinin dominantlığını qoruyub-saxlayır. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, yalnız Qarabağ bayatılarında deyil, bütün bayatı janrında spesifiklik qərblilik, həsrət, ağrı-acı, kədər motivləri üstünlük təşkil edir ki, I Qarabağ müharibəsində situativ baxımdan bu tipli nümunələrin meydana çıxması da təbii ki, adekvatlıq təşkil edir. Bu barədə P.Əfəndiyev yazır ki, Azərbaycan bayatılarında qərblilik, həsrət, nigarançılıq və s. motivlər çox qüvvətlidir. Bu Azərbaycan torpağına xarici işğalçıların basqınları ilə əlaqədardır (Əfəndiyev, 1981, s. 148).

Göründüyü kimi, tədqiqatçı məhz xarici müdaxilə və işğalların bayatılarda əksini tapdığını diqqət mərkəzinə çəkir. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, bu kimi motivlər yalnız Azərbaycan bayatılarında deyil, bütün türk xalqlarının ortaq janrı olan bu kimi nümunələrdə qeyd etdiyimiz kimi spesifikdir. Ə.Abid qeyd edir ki, bayatılara istinad edən xalq ənənələrini gözdən keçirirkən gördük ki, bu ənənələrin qəhrəmanları ümumiyyətlə qadınlardır. Bir çox bayatılar qadın dilindən söylənmişdir (Abid, 2007, s. 239).

Əlbəttə, bu da onu göstərir ki, bir çox mövzularda qadınların həssaslığı, kövrəkliyi və təbiətən narahatlığı bu nümunələrə hopur, elə bu baxımdan bu kimi motivlərin üstünlük təşkil etməsinə gətirib çıxarır.

Bayatılara müxtəlif kontekstlərdə yanaşmaq mümkündür. Ancaq məkan substratı və zaman kontinuumu kateqorial əsas təşkil etdiyi üçün bu istiqamətdə

yanaşmaq ehtiyacı hiss etdik. Çünki bu aspektdən bayatıların məna, məzmun, süjet və s. kimi cəhətləri də nəzərə çatdırıla bilər.

b) Qarabağ haqqında Qarabağdan kənar yaranan nümunələr.

Qarabağ bölgəsi yalnız bu bölgədə yaşayan və yaxud bölgədən kənar yashamağa məhkum olan əhali ilə yekunlaşmır, eyni zamanda modelləşərək Azərbaycanın bütün bölgəsini əhatə edir. Təbiidir ki, bu Qarabağ davasından və Qarabağın ölkəmizin bir hissəsi olduğundan irəli gəlir. Buna görə də Qarabağ mövzulu bayatılar digər janrlar kimi Qarabağdan kənar da yaranmışdır. Bu da yenə iki aspektdən meydana gəlir. Birincisi, Qarabağ bölgəsinin əhalisi işğal dövründə digər bölgələrdə məskunlaşmış və yurd həsrətini heç zaman unutmamış, ikincisi digər bölgələrin əhalisi üçün də Qarabağ müqəddəs davanın tərkibi olmuş və bu mövzuda bayatılar meydana gəlmişdir. Bunun üçün ayrı-ayrı lokal və regional səviyyələrdə folklor toplularından bu nümunələrə tədqiqatımızın həcmi etibarilə nəzər yetirmək mümkündür.

İraq-Tükman folklor toplusu;

Əslim qarabağlıdı,

Sinəm çarpaz dağlıdı.

Kəsilib gəlib-gedən,

Demə yollar bağılıdı (Antologiya (II kitab), 2009, s. 115).

Muğan folklor toplusu;

Qarabağdı vətənimiz,

Gözü yoldan ötənimiz.

Əl-ələ verdi getdi,

Dili söz tutanımız (Antologiya (XVII kitab), 2008, s. 238).

Borçalı-Qarapapaq folklor toplusu;

Əzizim, Qarabağı,

Qış tutar qara bağı.

Bir tərən itirmişəm,

Boynunda qara bağı (Antologiya (XXII kitab), 2011, s. 263).

Naxçıvan folklor toplusu;

Eləmi Qarabağı,

Gəncəni, Qarabağı.

Bir cüt tərən itirdim,

Qoynunda qara bağı (Antologiya (I kitab), 2009, s. 352).

Göründüyü kimi, biz eyni kontekstdə bu və ya digər nümunələri Qarabağ bölgəsindən kənar yaranan xalq nümunələrində aydın şəkildə görə bilirik. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu kimi nümunələrin folklor toplularında yer alması müxtəlif bölgələrdən xalq dilindən toplanması deməkdir. Bu mövzuda bir çox müəllifli bayatılar da mövcuddur ki, adından bilindi ki, konkret müəlliflər tərəfindən deyilən və yaxud yazıya alınan nümunələrdir. Lakin araşdırmamızın həcmi baxımından bu kimi nümunələrin təqdimi və təhlilini gələcək tədqiqatlarımızda diqqətə çatdırmağı məqsədmüvafiq bilirik.

b) II Qarabağ müharibəsi dövründə yaranan nümunələr;

II Qarabağ müharibəsi xalqımızın mücadilə əzmini meydana qoyan zəfər tarixidir. Bu tarix bütövlükdə 30 ildən sonra işğalda olan Vətən torpaqlarının düşməndən savaşı yolu ilə geri alınmasıdır. Bu baxımdan bu tarixi yüksəliş xətti eyniliklə bu ardıcılıqla izlənilə bilər: 2016-cı ilin aprelində baş verdiyi üçün “Aprel döyüşləri” adını alan, aprelin 2-dən 5-nə qədər davam edən və Azərbaycan ordusunun strateji yüksəklikləri tutması ilə nəticələnən savaşlar (<https://az.1>); <https://az.2>; 27 sentyabr 2020-ci ildə başlayıb, 10 noyabr 2020-ci ildə Ermənistanın məğlubiyyəti ilə yekunlaşan və işğal olunan Qarabağ ərazisinin əksər hissəsinin azad olunması ilə nəticələnən, “44-günlük müharibə” adını alan, bu savaşlarda üç mindən artıq şəhid verən qəhrəman Azərbaycan ordusunun qələbəsi ilə təmin olunan II Qarabağ müharibəsi (<https://az.3>); <https://az.4>); düşməni işğalında olan son ərazilərin də alınması ilə nəticələnən 19 sentyabr 2023-cü ildə başlayıb 20-sentyabr saat 13-00-qədər çəkən “Bir günlük müharibə” (<https://az.5>).

Təbiidir ki, sonuncu savaşlar II Qarabağ müharibəsinin davamıdır. Azərbaycanın sözsüz qələbəsi ilə yekunlaşmış və tarixi-xronoloji ardıcılığı ilə II Qarabağ müharibəsi adını almışdır.

Xalqın istək-arzuları, 30 illik həsrətin və məğlubiyyətin qələbə ilə nəticələnməsi təbiidir ki, milli-vətənpərvərlik mövzularını mexaniki olaraq gündəmə gətirmiş, bu istiqamətdə bir çox ədəbi nümunələr, mahnı və türkülər, folklor örnəkləri də duyğuların səmimi ifadəsi olaraq meydana çıxmışdır. Aydındır ki, əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi ən aktiv və işlək janrlardan olan bayatılar da bu münasibətlə xalq ağzında yaranmışdır. Bu kimi nümunələri nəzərdən keçirmədən qeyd etmək lazımdır ki, son proseslərin çox yaxın vaxt məsafəsini diqqətə almaq vacibdir. Aydındır ki, bu kimi bayatı nümunələri xalq ağzından alınıb gələcəkdə toplular şəklində nəşr olunacaqdır. Biz bu araşdırmada əlimizdə olan nümunələrlə kifayətlənməyə çalışacağıq ki, bu kimi örnəkləri müxtəlif tədqiqatlardan əldə etmək mümkündür. Bu cəhətdən II Qarabağ müharibəsi ilə bağlı nümunələr həm müəllifli, həm də müəllifsiz ola bilər. Ancaq vurğulamaq lazımdır ki, bu dövrdə meydana gələn bayatıların mühüm qismi, demək olar ki, əksəriyyəti müəllifli olacaq. Bu bayatı poetikasına da uyğundur. Bayatı nümunəsi ilkin olaraq bir müəllif tərəfindən yaradılır, daha sonra ağızlara düşür, variantlaşır, xalq xəzinəsinin incisinə çevrilir. P.Əfəndiyev qeyd edir ki, hər bir bayatını əvvəlcə bir sənətkar söyləmiş, sonra xalqın dilində cilalanmışdır (Əfəndiyev, 1981, s. 147).

Təbiidir ki, II Qarabağ müharibəsi və onun sonuncu mərhələsi olan “19-20 sentyabr Antiterror əməliyyatı” qısa bir zaman məsafəsi ilə indiki zamandan ayrıldığı üçün bu kimi variativlik daha sonra folklor toplularında qarşımızda olacaqdır. Buna görə də bu kontekstdə mövzuya aydın yanaşmaq üçün müəllifli və yaxud fərdi bayatılara nəzər yetirək:

Yaşasın mərd oğullar,
Cəsur, comərd oğullar.
Elimə arxa-dayaq,

və yaxud; Yağıya dərd oğullar.

Sevin bu gün, gül bu gün,
Yadda saxla, bil bu gün.
Şuşamız azad oldu,
Nəğmə deyir dil bu gün (Rəşid, 2020, s. 15).

M.Rəşidin zəfər münasibətilə söyləyib, qələmə aldığı bu və digər bayatı nümunələri bu baxımdan kontekstə tam uyğunluğu ilə seçilir. Bu bayatılarda məkan konteksti də xüsusilə diqqət çəkir. Şuşa, Ağdam, Laçın, Kəlbəcərin xilasını ilə bağlı böyük coşquyla 2020-ci ildə çağırılan bu bayatılar sanki xalq sinəsindən gəlir (Rəşid, 2020, s. 15).

Bu tipli bayatı örnəklərinə B.Alarlının “İlham Qəhrəmanın müharibə və zəfər bayatıları” məqaləsində də rast gəlirik. Folklorşünas alim İ.Qəhrəmanın müxtəlif bayatılarını bu yazısında təqdim edir. Bayatı örnəklərinə diqqət yetirək:

Çox görən azı dedi,
Qış görən yazı dedi.
Torpaq tanıdı məni,
“Xoş gəldin, Qazi!” dedi.
Bir dillən, sədan alım,
Bazardan badam alım.
Laçını alan əsgər,
Ay sən qadan alım! (Bilal, 2022, s. 23).

Müharibə və zəfər dövründə yaranan bayatların mühüm bir qismini də internet folkloru klassifikasiyasına daxil etmək olar. Çünki H.Quliyevin qeyd etdiyi kimi, müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, internetin – informasiyanın əldə olunması, ötürülməsi, yayılması üçün vasitənin mövcudluğu şəraitində və virtual məkanın sərhədlərinin çox sürətlə genişləndiyi bir vaxtda, təbii olaraq, İnternet ənənənin daha əlverişli və sürətli şəkildə “yaranmasında” və “ötürülməsində” mühüm rol oynamaqdadır (Quliyev, 2018, s. 80, 81).

Bu baxımdan təbiidir ki, bu dövrdə yaranan bayatılar hiss-həyəcanlarını ifadə edən qalib xalqın dilində virtual məkanda, sosial şəbəkələrdə, elektron sayt və s. də öz əksini tapmaya bilməz. Audio, video, yazılı mətn və s. də bir çox xalq nümunələri kimi təbiidir ki, ən aktiv olan bayatı janrı da virtual mühitdə özünə yer almışdır. Əlbəttə, bu da ondan irəli gəlir ki, bayatı ənənəvi janrdır, xalq dilində işləkdir, virtual məkan da xalqın cəmləşdiyi müasir areal olaraq bu mətnlərin də digər folklor janrları kimi yeni formada meydana gəlməsində ən effektiv mühit olaraq şərtlənir. H.Quliyev bu barədə qeyd edir ki, müasir insan bütün keçmişi, qazandığı təcrübə və ənənələri ilə özünü yeni zamana və məkana “yerləşdirir” (Quliyev, 2018, s. 83).

Hətta “Bayatılar” adında sosial-ədəbi virtual qruplar da sosial şəbəkələrdə mövcuddur ([https://www.\(1\)](https://www.(1)); [https://www.\(2\)](https://www.(2))).

Elektron resurs olaraq təqdim etdiyimiz qrupdan eyni aspektdə meydana gələn bir neçə bayatıya nəzər yetirək:

Söyləyici - Zöhrə Qara qızı Məhəmmədova:

Əzizim, Laçın yolu,
Kəlbəcər, Laçın yolu.
Gözün aydın, ey vətən,
El dönür Laçın yolu.

Tərəf-müqabil - Əzizə Ağahüseynqızı:

Əzizim vətən yolu,
Açılıb vətən yolu.
Həsrətimi teylədim,
Gül açsın vətən yolu (<https://www.2>)

Demək olar ki, bu davranış modeli əsasında eyni mövzuda virtual məkanda sanki deyişmə üsuluna uyğun olaraq yüzlərlə bayatı deyilir. Eyni zamanda bu nümunələr əksər halda sinədən-bədəhətən deyilir, sadəcə olaraq klaviatura əsasında elektron səhifələrə köçürülür. Burada bayatı spesifik olaraq başqa yönü ilə də diqqət çəkir. Belə ki, köhnə bayatılarda müasir duruma uyğun olaraq qismən dəyişiklik aparılır, improvizə edilir, bayatı poetikasının səciyyəsi kimi variantlaşma meydana çıxır:

Dağlar səni əndərim,
Yönü bəri döndərim.
Düşmənlər yolu tutub,
Qoymur səndən gül dərim (Qarabağ (VIII kitab), 2014, s. 375)

Sanki bu bayatıya cavab şəklində internet folklor nümunəsinin müəllifli örnəyini görürük:

Əzizinəm, dər gətir,
Gül-çiçəyi dər gətir.
Sən Laçın dağlarından,
Bənövşəni tər gətir (<https://www.2>) və s.

Mövzu ilə bağlı qeyd edək ki, xalq estetikasına uyğun olaraq xalq arasından bu az zaman məsafəsi ərzində toplanan müəllifsiz bayatılar da qeydə alınmışdır:

Əzizim, qoşa gəlir,
Ürəyim cuşa gəlir.
Qoy eşitsin millətim,
Laçınla Şuşa gəlir (<https://www.folklor.az>)

Tədqiqatçı L.Süleymanova hətta bu bayatının digər variantını da təqdim edir:

Əzizim, qoşa gəldi,
Əsgərim cuşa gəldi.
Dur, çıx yolu üstünə,
Qarşıla – Şuşa gəldi (<https://www.folklor.az>).

Göründüyü kimi, burada artıq zaman dəyişikliyi baş verir. Birinci bayatıda Şuşanın alınması ərəfəsi işarələnirsə, ikincidə artıq Şuşa alındıqdan sonra xalq

coşqusundan yaranan bayatını ifadə planında görürük. Bayatı variasiyası zaman dəyişikliyindən meydana gəlir və eyni zamanda zaman və məkan kontekstində işarələnir. Biz burada, variantlaşma prosesində rol oynayan bayatı poetikasına aid struktur sxemi də bayatların poetik qəlibində müşahidə edirik.

Biz, yuxarıda Qarabağda baş verən sosial-ictimai-siyasi proseslərin mənəvi-mədəni ifadəsini bayatı təsnifatında ümumiləşdirərək qeyd etmişdik ki, bayatlar I-II Qarabağ müharibəsi ərəfəsində və sonra yaranmış, eyni zamanda daha əvvəlki dövrlərdə yaranan nümunələr də mövcuddur. Bu aspekti yalnız mövcud təsnifat prinsipi əsasında təqdim etmişik. Yeni araşdırmamızda bu mövzuya ayrıca qayıtmaq niyyətimiz olduğu üçün bu tədqiqatı ən müasir dövrdə yaranan nümunələr əsasında yekunlaşdırmaqla kifayətlənirik. Beləliklə, situativ durumda meydana çıxan bayatı örnəklərini və bu nümunələrin analizini təqdim etməklə onu da qeyd etmək istəyirik ki, xalq yaradıcılığı heç zaman köhnəlmir, arxiv materialına çevrilmir, yenilənir, təzələnir və orijinal nümunələr meydana çıxır. Bu gün gedən tarixi proseslərdə də xalq ədəbiyyatının işləkliyi ədəbi-mənəvi baxımdan monotonluğunu bir daha təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abid, Ə. 2007. Abid, Ə. Seçilmiş əsərləri / Ə.Abid. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. II kitab (İraq-Türkman cildi) / – Bakı: Nurlan, – 2009.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. Muğan folkloru. XVII kitab (Alarların arasından toplanmış folklor nümunələri) / – Bakı: Nurlan, – 2008.
4. Azərbaycan folkloru antologiyası. XXII kitab (Borçalı-Qarapapaq folkloru) / – Bakı: Nurlan, – 2011.
5. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. I kitab / –Naxçıvan, –2009.
6. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. VII cild (1941-2002-ci illər) / – Bakı: Elm, – 2008.
7. Cəbrayıl Q. Əsrə bərabər günlər / Q.Cəbrayıl. – Mədəniyyət / culture jurnalı, – sentyabr-oktyabr, – 2020.
8. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı / P.Əfəndiyev. – Bakı: Maarif nəşr, – 1981.
9. H.A.Bilal. İlham Qəhrəmanın müharibə və zəfər bayatıları / H.A.Bilal– 525-ci qəzet, – 08 yanvar, 2022-ci il, – s.23
10. Hacılı A. Bayatı poetikası: struktur, semantika, praqmatika / A.Hacılı. – Bakı: Elm, – 2019.
11. Hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin təbliğində Aprel döyüşlərinin rolu / – Tərtib edən S.Quliyeva. – Bakı: M.F.Axundov ad. Azərbaycan Milli Kitabxanası, – 2017.

12. https://az.wikipedia.org/wiki/Aprel_d%C3%B6yüşləri / – Aprel döyüşləri
13. <https://www.facebook.com/groups/bayatilar/posts/3867106106694449/> – Bayatılar (virtual qrup).
14. <https://www.facebook.com/groups/156482731819063/> – Nənəmin söz boxçası (bayatılar)
15. https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0kinci_Qaraba%C4%9F_m%C3%BCharib%C9%99si/ / – II Qarabağ müharibəsi
16. https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0kinci_Qaraba%C4%9F_m%C3%BCharib%C9%99sinin_xronologiyas%C4%B1/ – II Qarabağ müharibəsinin xronologiyası
17. https://az.wikipedia.org/wiki/Qaraba%C4%9Fda_d%C3%B6yüşlər_%282023%29/ – Qarabağda döyüşlər
18. <https://www.folklor.az/> – Süleymanova L.V. – II Qarabağ savaşında yaranan folklor nümunələri.
19. İbrahimova V. Azərbaycan folklorunun ingilisdilli qaynaqlarda tədqiqi və tərcümə məsələləri / V.İbrahimova. – Bakı: Şəms, – 2010.
20. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. I kitab (Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). – Bakı: Elm və təhsil, – 2012.
21. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. II kitab (Bərdə və Ağcabədi rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). – Bakı: Elm və təhsil, – 2012.
22. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. VIII kitab (Kəlbəcər rayonundan toplanmış folklor örnəkləri). – Bakı: Elm və təhsil, – 2014.
23. Quliyev H. Virtual sosial mühitdə folklorik ənənə / H.Quliyev. – “Dədə Qorqud” jurnalı. Elmi-ədəbi toplu. II (63) – Bakı: Elm və Təhsil, – 2018, s. 79-88
24. Rəşid, M. Zəfər bayatıları / M.Rəşid. – 525-ci qəzet, – 17 noyabr, 2020-ci il, – s. 15

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlk variant: 12.11.2023

Son variant: 22.11.2023